

MUSTAQILLIK DAVRI BOLALAR ADABIYOTI

To'xtayeva Nargiza Narziyevna

Nizomiy nomidagi TDPU Umumiy tilshunoslik kafedrası dotsent v.b. +998911332948

Annotatsiya:

Ushbu maqolada bolalar adabiyotiing shakllanishi, mustaqillik davri bolalar adabiyoti haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: yosh avlod, bolalar, adabiyot, tarbiya, pand, ma'rifat, yozuvchi, nasr

Bugungi kunda O'zbekiston o'z taraqqiyotining yangi, yuksak bosqichiga qadam qo'ymoqda. Biz milliy tiklanishdan – milliy yuksalishga erishishni o'z oldimizga eng muhim va ustuvor vazifa qilib qo'ydik. Bu ulug' maqsadga esa jahon ahli bilan hamjihat va hamkor bo'lib yashash, ochiq demokratik jamiyat qurish, hayotimizda milliy va umumbashariy qadriyatlarga hurmat tuyg'usini yanada keng qaror toptirish orqaligina erishish mumkin. Ayniqsa, hozirgi notinch va tahlikali zamonda butun bashariyat oldida paydo bo'layotgan, biz ilgari duch kelmagan g'oyat murakkab muammolar, global xavf-xatarlarni birgalikda bartaraf etish, shu yo'lda barcha ezgu niyatli insonlarni birlashtirishda, dunyo aholisining qariyb uchdan bir qismini tashkil etadigan yoshlarni gumanistik g'oyalar ruhida tarbiyalashda badiiy so'z san'atining o'rni va mas'uliyatini har qachongidan ham yuksaltirish zarurligini bugun hayotning o'zi taqozo etmoqda.

Bolalar adabiyoti — bolalar va o'smirlar uchun yaratilgan badiiy, ilmiy, ilmiyommabop va publitsistik asarlar majmui. Bularning asosiy kismini badiiy asarlar tashkil etadi. Jahon xalqlari, shu jumladan o'zbek xalqi bolalar adabiyoti tez aytish, topishmoq, o'yin qo'shiklari, rivoyat, afsona, ertak, makal, masal va doston singari aksariyat qismi bolalarga mo'ljallab yaratilgan og'zaki ijod namunalaridan boshlanadi. Bolalar adabiyoti bevosita bolalarga mo'ljallab yaratilgan va aslida bolalarga mo'ljallanmagan bo'lsada, keyinchalik bolalar adabiyotiga o'tib qolgan asarlarga ajratish mumkin. Bolalar adabiyoti ning o'ziga xos xususiyati — o'zgaruvchan hodisa bo'lib, u kitobxon yoshi, tarixiy davr va ijtimoiy muhit bilan bevosita bog'liq. Kitobxon yoshini hisobga olish bolalar adabiyotining eng asosiy xususiyatlaridandir. Maye, maktabgacha yoshdagi bolalarda bu ko'rgazmalilik, ezgulik va yovuzlik kuchlarining oddiy ko'rinishdagi ziddiyatlariga asoslangan bo'lsa, o'smirlar uchun yaratilgan adabiyotda murakkab hayotdagi murakkab kishilarning ruhiyati ochila boshlashi haqida mulohaza bildirgan. Bolalar adabiyotining yana bir xususiyati uning harakatga boyligidir. Bundan bolalar adabiyotida syujetga bo'lgan talab ham kelib chiqadi. U voqealarning tezkor, qiziqarli, fantaziyaga, yumorga boy ravishda yechilishini talab qiladi. Sharq yozma adabiyotida "pandnoma", "mav'izatnoma", "nasihatnoma", "axloq kitoblari" singari nomlar bilan tasnif qilinuvchi asarlar Bolalar adabiyotining dastlabki namunalari

hisoblanadi. Maye, Kaykovusning "Mav'izatnomai Kaykovus" ("Qobusnoma"), Shayx Savdiyning "Guliston" va "Bo'ston", Jomiyning "Bahoriston" asarlari shular jumlasidandir. Bular tarjima vositasida o'zbek bolalar adabiyotiga kirib kelgan. Alisher Navoiyning "Hayrat ul abror", "Mantsh uttayr" va "Mahbub ul qulub" asarlari, Xojaning "Miftoh ul adl" va "Gulzor", Gulxaniyning "Zarbulmasal" asarlari esa o'zbek bolalar adabiyotining mumtoz namunalari bo'lib, pand nasihat ruhida maqolat va hikoyatlari bilan asrlar mobaynida yosh avlodni yaxshi insoniy fazilatlar ruhida tarbiyalashga xizmat qilib kelmoqda.

Bolalar adabiyotining shakllanishi deyarli barcha xalqlarda asosan ma'rifatparvarlik va maktab maorif tizimi islohotlari bilan chambarchas bog'liq. O'zbek bolalar adabiyotining barqarorlashuvi ham 19-asr 2 yarmi — 20-asr boshlaridagi ma'rifatparvarlik harakatiga borib taqaladi. Saidrasul Aziziy, Munavvarqori, Abdulla Avloniy, Hamza va boshqa o'nlab ma'rifatparvarlarning "yangi usul" ("usuli jadidiya")dagi o'zbek maktablari talabalari uchun yaratgan ellikka yaqin alifbo va o'qish kitoblari o'zbek bolalar adabiyotining tom ma'nodagi yorqin namunalari hisoblanadi. Bolalar adabiyotiga bolalar uchun maxsus yaratilgan asarlar sifatida qarash, uning o'ziga xos tamoyillarini belgilash 20-asr boshlariga xosdir.

O'zbek bolalar adabiyoti jahon bolalar adabiyotining ilgor an'analari ta'sirida rivojlandi. Jahon bolalar adabiyotining nodir namunalari o'zbek tiliga tarjima qilindi, "Gulliverning sayohatlari" (J. Swift), "Robinzon Kruzo" (D. Defo), "Tom tog'aning kulbasi" (BicherStou), "So'na" (E. Voynich) kabi jahon adabiyotining nodir asarlari o'zbek bolalarning ham mulki bo'lib qoldi.

Sharq adabiyoti eng yaxshi namunalarini arab, fors tilidan tarjima qilish bolalar adabiyoti tarjimachiligidagi bir yo'nalish bo'lsa, G'arb adabiyoti, xususan rus adabiyoti namunalarini o'zbekchalashtirish ikkinchi yo'nalishni tashkil etdi. I. A. Krilov masallari, A. S. Pushkinning "Baliqchi va baliq haqida ertak" asari, K. D. Ushinskiy hamda L.N. Tolstoyning bir qancha hikoya, ertaklari va boshqa ayni shu davrda tarjima qilinib, yangi usuldagi maktablar alifbo va o'qish kitoblariga kiritildi. Ijodkorlar tarjima vositasida realistik bolalar adabiyotining o'ziga xos xususiyatlarini yanada mukammal egalladilar. Bolalar uchun yozuvchi adiblar guruhi shakllandi. 20-asrning 20—30- yillarida Hamid Olimjon, G'afur G'ulom, G'ayratiy, Shokir Sulaymon, Ilyos Muslim, Gulom Zafariy, Ayniy, Elbek, Zafar Diyor, Sulton Jo'ra, Kudrat Hikmat, Quddus Muhammadiy, Shukur Sadulla, Hakim Nazir, Po'lat Mo'min va boshqa ijodkorlarning asarlari o'zbek bolalar adabiyotining rivojlanishida, maxsus adabiyot sifatida shakllanishida muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

O'zbek bolalar adabiyotida ayniqsa, adabiy ertak janri rivojlandi. Hamid Olimjonning Oygul va Baxtiyor, "Semurg' yoki Parizod va Bunyod", Mirtemirning "Ajdar", Shukur Sa'dullaning "Uch ayiq", "Ayyor chumchuq", Zafar Diyorning "Yangi ertak", "Toshxon bilan Moshxon", "Tulkining hiylasi", Sulton Jo'raning "Zangor gilam" va "Qaldirg'och" singari adabiy ertaklari xalq og'zaki ijodi an'analari asosida yaratilgan, shakl va mazmun jihatdan

puxta badiiy asarlar sirasiga kiradi. 30- yillarda o'zbek bolalar she'riyati yuksalib, uning mavzu doirasi kengaydi.

40—60- yillarda o'zbek bolalar adabiyoti yanada rivojlandi. Bolalar yozuvchilarining safi Nosir Fozilov, Xudoyberdi To'xtaboyev, Tolib Yo'ldosh, Farhod Musajonov, Latif Mahmudov va boshqa qalamkashlar hisobiga kengaydi. Uyg'un, Mirtemir, Asqad Muxtor, Sayd Ahmad, Shuhrat, Mirzakalon Ismoilov, Mirkarim Osim singari kattalar adabiyoti vakillari ham bolalarga atab asarlar yaratdilar.

Quddus Muhammadiyning besh kitobdan iborat "Tabiat alifbosi" yosh kitobxonlarni ona tabiatga, hayvonot va o'simliklar dunyosiga mehmuhabbat ruhida tarbiyalovchi, quvnoq kulgi bilan yo'g'rilgan, mavzular rang barangligi va tasvirning mukammalligi bilan e'tiborga sazovor.

50—60- yillarda G'afur G'ulomning "Shum bola", Oybekning "Bolalik", Abdulla Qahhorning "O'tmishdan ertaklar", Nazir Safarovning "Ko'rgan kechirganlarim" qissalari nasriy bolalar adabiyoti rivojiga munosib ulush bo'lib qo'shildi. Xudoyberdi To'xtaboyevning "Sehrlil qalpoqcha", "Sariqdevni minib", "Sariq devning o'limi" asarlari ham sara asarlar qatoridan o'rin oldi. Bular ko'pgina xorijiy tillarga tarjima qilindi. Hakim Nazirning "Sunmas chaqmoqlar", "Yonar daryo", "Kichkintoy" qissalari, "Lochin qanotlari" romani davrning dolzarb muammolarini qamrab olishi, badiiy tasvirning o'ziga xosligi bilan e'tibor qozondi.

80- yillar bolalar adabiyotida Anvar Obidjon, Safar Barnoyev, Rauf Tolipov, Qambar Utayev, Hamza Imonberdiyev va boshqa ijodkorlarning asarlari yosh avlodni eng yaxshi insoniy fazilatlar ruhida tarbiyalashga xizmat qilishi bilan e'tiborga sazovor bo'ldi. Bolalar adabiyotida badiiylik bilan bir qatorda ma'rifiylik ham yetakchi o'rin tutadi. Chunki bolalar adabiyoti namunalari yoshlarni insoniy fazilatlar ruhida tarbiyalashga ham xizmat qiladi. Barcha davrlar bolalar adabiyotining taraqqiyot tamoyillari, avvalo, ma'rifiylik va tarbiyaviylikda aks etadi. Biroq bolalar adabiyoti rivojlanib borgan sari uning sof badiiyat unsurlarini egallashga intilishi va umumadabiyot taraqqiyot tamoyillari bilan hamkorligi ham ko'zga tashlanadi. Jumladan, 20 asr boshlarida o'zbek bolalar adabiyotida ko'proq ma'rifatparvarlik g'oyalari yetakchilik qilsa, 30- yillar bolalar adabiyoti da realistik adabiyot tamoyillari ustuvor, 50 -60- yillar bolalar adabiyotida sarguzasht fantastik adabiyot elementlari kuchaydi. 80- yillar bolalar adabiyotida psixologizmning kuchayishi, yosh qahramon talqinida uni yosh bola tarzida emas, hayotga tobora jadal kirib kelayotgan, o'z qarashlariga ega bo'lgan shaxs sifatida tasvirlashga intilish ruhi mavjud.

O'zbek bolalar adabiyoti taraqqiyotida 90- yildar yangilanish davri bo'ldi. Istiqlol sharofati bilan milliy, madaniy, adabiy va diniy qadriyatlarning tiklanishi Bolalar adabiyoti namoyandalari ijodiga ham sezilarli ta'sir qildi, ularning asarlarida haqiqiy o'zbek qiyofasi tasviri yetakchi o'rin egallay boshladi.

Bolalar adabiyotining o'ziga xosliklari uning qahramoni tasvirida yanada yorqinroq namoyon bo'ladi. Masalan, 20-asr boshlari bolalar adabiyoti namunalari ko'proq ijodkorning faolligi, qahramon tasviri emas, targ'ibiy tashviqiy ruh ustuvorligi bilan ajralib tursa, 30- yillar bolalar adabiyotida ko'proq xalq og'zaki ijodiga murojaat qilingan, bu davrda yaratilgan asarlarda ham hali faol qahramon obrazi deyarli yo'q edi. 50—60- yillar bolalar adabiyoti namunalari bevosita yosh qahramonlarning asarlar voqealarida hal qiluvchi o'rin tutish bilan chinakam Bolalar adabiyotiga aylandi. 70—80- yillar bolalar adabiyoti namunalaridan esa tobora hayotga o'z nuqtai nazari bilan qaraydigan, balandparvoz, ritorik ta'riflardan ko'ra tanqidiy nigohi o'tkirroq yosh qahramon qiyofasi gavdalana boshladi. Shu davrda o'zbek bolalar adabiyotiga ilk bora bolalarning o'ziga xos, endigina uyg'onib kelayotgan pok muhabbati kirib keldi. 90- yillar adabiyotida bu borada yangi qadam tashlandi, o'zbek bolasi o'zbekning farzandi ekanligidan faxrlanish, ulug' ajdodlarga munosib bo'lish ruhida, tom ma'nodagi vatanparvarlik g'oyasi ustuvor asarlarni o'qish baxtiga musharraf bo'ldi. Hozirgi adabiy jamiyat taraqqiyoti bilan bog'liq mavzu talqinlarning ustuvorligi (S.Bamoyev, E.Malikov, T.Malik asarlarida), kichkintoylar- va bolalar fe'l-atvoridagi xarakter xususiyatlarining hajviy-yumonistik, fantastik, sarguzasht ifodasi (X. TVxtaboyev, A. Obidjon ijodi) bolalar va o'smirlarning murakkab ruhiyat manzaralarining teran aksi (N. Fozilov, M. A'zam), keng dunyo, tabiat va jamiyat muammolarini ma'naviy-falsafiy aks ettirgan asarlar (M. A'zam, A. Obidjon, T. Adashboyev) tahlili dolzarb vazifa. Bunda asrimiz boshlaridayoq bolalar asarlarining g'oyaviy-badiiy, axloqiy ma'rifiy, falsafiy va psixologik jihatdan monografik tahlili, salmoqli tadqiqotlar, risola hamda adabiy-tanqidiy maqolalarining vujudga kela boshlagani muhim hodisa bo'ldi. Adabiyotshunos olimlar-u tadqiqotchilarning ko'pgina maqola va risolalarida o'zbek bolalar adabiyoti tarixi va muammolari ilmiy-nazariy aspektda o'rganilib, badiiy jihatdan yuksak asarlar tahliliga e'tibor zarurligi ko'rsatib berildi. Shuningdek, olimlar o'tmishdagi bolalar kitobxonligi asoslarini o'rganish g'oyalarini ilgari surib, XX asr o'zbek bolalar adabiyoti salafllari ijodiyotini yangi nuqtayi nazarlar bilan boyitish zarurligini ta'kidladilar. Bir asrlik tarixga ega o'zbek bolalar adabiyoti qiyofasini belgilashda R. Barakayevning o'zbek bolalar adabiyoti va Abdulla Avloniy ijodi" (2004) risolasi ham muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, bolalar adabiyotshunosligida shoirlar ijodiga bag'ishlangan tadqiqotlar qatorida B.Ashurovning "Tursunboy Adashboyevning poetik mahoratii" (T., 2009) nomli kitobi e'tirofga loyiq. Zotan, T.Adashboyev she'rlari bolalari adabiyotining yangi tamoyillari nuqtayi nazariidan tadqiq etilgani, bolalar she'riyatida shu vaqtgacha e'tiborga olinmagan badiiy mahorat masalalari, hozirgi yosh avlod tarbiyasi uchun muhim bo'lgan Vatan va vatanparvarlik mavzusi talqinlari, tabiat manzaralari tasviri, lirik qahramon obrazini yaratish borasidagi o'ziga xosliklar, ularni xalq og'zaki ijodi va jahon bolalar adabiyoti an'alarini ijodiy o'rganish vositasida tasnif etilishi ilmiy ommalashtirilgani jihatdan e'tiborini tortadi. Istiqloining uchinchi o'n yilligiga qadam qo'ygan boisak-da, XX asr o'zbek bolalar adabiyotining qiyofasini belgilovchi ko'plab shoir-u yozuvchilar ijodi, jumladan, Q.

Hikmat, M. A'zam, N. Fozilov, X. To'xtaboyev, A. Obidjon singari iste'dod egaiarining badiiy yuksak asarlari umumadabiyot mezonidagi tahlillarga ehtiyoji katta. Shu jihatdan qaraganda bolalar adabiyoti namoyandalari haqidagi qator to'plamlar, monografik risolalar ham o'zbek bolalar adabiyotining tadrijiy, janriy tamoyilini belgilashda o'ziga xos ornini bo'lyapti.

Xulosa qilib aytganda, bolalar adabiyoti yoshlarni imon-e'tiqodli kishilar qilib va vatanga muhabbat ruhida tarbiyalashda davrimizning qudratli qurolidir. Bolalar yozuvchilarining eng yaxshi kitoblarda yosh avlodning hayotga to'g'ri munosabatda bo'lishga o'rgatadi, onadiyorimizga, mehnatga muhabbat, zamonamizga sadoqat ruhida tarbiyalaydi, ular yurtimizning munosib farzandlari bo'lishga chaqiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Shavkat Mirziyoyev: «Adabiyot, san'at va madaniyat yashasa, millat va xalq, butun insoniyat bezavol yashaydi». 07.08.2018
2. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
3. Solijon ogli, Qosimov Barkamol. "CARPENTRY SCHOOLS-APPLIED ART FOUNDATION OF DEVELOPMENT." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.11 (2022): 945-949.
4. Qosimova, Nilufar. "5 YOSHGACHA BOLGAN BOLALARNI RASM CHIZISHGA ORGATISH METODIKASI." (2022).
5. Qosimova, Nilufar. "IN FINE ARTS AND DRAWING LESSONS" USING CASE STAGE EDUCATIONAL TECHNOLOGY." Scienceweb academic papers collection (2022).
6. Nilufar, Kasimova. "IN FINE ARTS AND DRAWING LESSONS" USING CASE STAGE EDUCATIONAL TECHNOLOGY." Open Access Repository 9.11 (2022): 88-92.
7. Muhammedovich, Sharabayev Ulug'bek. "Problems of Teaching Drawing at School." International Journal on Economics, Finance and Sustainable Development 4.1: 35-39.
8. Makhmudovich, Gulyamov Komiljon, and Ikromov Muhammad Anasxon Hakimjon o'g. "DEVELOPMENT OF CHILDREN'S ARTISTIC AND CREATIVE ABILITIES IN THE PROCESS OF TEACHING UZBEK FOLK APPLIED DECORATIVE ARTS." Web of Scientist: International Scientific Research Journal 3.5 (2022): 957-963.
9. Гулямов, К. М. "КОМПЕТЕНЦИЙНЫЙ ЭНДАШУВ АСОСИДА БЎЛАЖАК АМАЛИЙ САНЪАТ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИ КАСБИЙ ФАОЛИЯТГА ТАЙЁРЛАШ ТИЗИМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ." Сборники конференций НИЦ Социосфера. No. 8. Vedecko vydavatelske centrum Sociosfera-CZ sro, 2020.
10. Gulyamov, Komiljon M. "Improving System of Future Applied Art Teachers Training based on Competence Approach." Eastern European Scientific Journal 6 (2018).